

Етнолошка библиотека

Књига 62

Уредник
Мирослав Нишкановић

Рецензенти
Проф. др Саша Недељковић
Др Љиљана Гавриловић, виши научни сарадник

*Рецензентска комисија Филозофског факултета
Универзитета у Београду*

Проф. др Иван Ковачевић, Одељење за етнологију и
антропологију Филозофског факултета у Београду
Проф. др Весна Вучинић, Одељење за етнологију и
антропологију Филозофског факултета у Београду
Др Младена Прелић, виши научни сарадник

Уређивачки одбор

Проф. др Мирјана Прошић-Дворнић (Northwood University
Midland, SAD), проф. др Иван Ковачевић (Филозофски фа-
култет Универзитета у Београду), проф. др Душан Дрљача,
Београд, проф. др Младен Шукало (Филолошки факултет
Универзитета у Бањалуци, РС, БиХ), проф. др Бојан Жикић
(Филозофски факултет Универзитета у Београду), др Петко
Христов (Етнографски институт с Музеј, БАН, Софија, Бу-
гарска), др Младена Прелић (Етнографски институт САНУ,
Београд), др Мирослава Лукић-Крстановић (Етнографски ин-
ститут САНУ, Београд), проф. др Димитрије О. Големовић
(Факултет музичке уметности, Београд), др Срђан Катић
(Историјски институт, Београд), др Драгана Антонијевић
(Филозофски факултет Универзитета у Београду).

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства културе, информисања и информационог друштва
Републике Србије

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ КАО НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

Зборник радова са научног скупа
КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ У XXI ВЕКУ

Уредио
Бојан Жикић

Београд
2011

Научни скуп:

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ У ХХІ ВЕКУ

Програмски одбор:

Проф. др Владимир Рибић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду
(председник)

Проф. др Бојан Жикић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Проф. др Драгана Антонијевић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Проф. др Милош Миленковић, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Др Младена Прелић, виши научни сарадник
Етнографског института САНУ

Организациони одбор:

Проф. др Данијел Синани, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Марија Ристивојевић, МА, истраживач-сарадник
Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Марија Крстић, МА, истраживач-сарадник Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду

Овај Зборник радова представља крајњи резултат научног скупа "Културни идентитети у ХХИ веку", који је одржан 15.12.2011. године на Филозофском факултету Универзитета у Београду, у оквиру пројеката које је финансирао Министарство културе, информисања и информационог друштва Републике Србије: *"Ни тамо, ни овде" – Културно наслеђе и идентитет гастарбајтерске популације, Урбано културно наслеђе и религиозност у савременом контексту и окружењу, Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе.*

Скуп је организован од стране Одељења за етнологију и антропологију и Института за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, чији чланови су ангажовани као истраживачи на датим пројектима, а који су узели учешће у раду тог скупа. С обзиром на то да су пројекти замишљени као трогодишњи, односно да се реализују по фазама, идеја организатора скупа била је да њиме представи резултате рада у првој фази. У том смислу, нагласак је стављен

на проблематику културног идентитета уопште, тачније на његово одређење у смислу нематеријалне културне баштине у нашој средини, одакле је проф. др Бојан Жикић, руководилац пројекта *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*, позван да одржи пленарно предавање у којем би представио оквире дефинисања културних идентитета као заједничког истраживачког именитеља проблематике којој је посвећен скуп, те форматирао дискусију у оквиру скупа.

На скупу је одржано једно пленарно предавање и поднето девет научних саопштења.

Проф. др Владимир Рибич,
председник Програмског одбора

Marko Pišev

Institut za etnologiju i antropologiju

Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

pishev23@yahoo.com

Balkanizam i osmansko kulturno nasleđe u savremenoj Srbiji: između negacije i autoegzotizacije*

Apstrakt: Orijentalno nasleđe se u dobroj meri ogleda u svojevrsnim napetostima između pojmova "Balkana" i "Evrope" i pruža konceptualnu potporu za mentalističko poimanje "narodne kulture" i "narodne tradicije." Latentno poimanje "Balkana", u kulturnoj imaginaciji Srba, smešteno u međuprostoru koje oscilira "na istoku zapada, i zapadu istoka", rezultovalo je, u kontinuiranom dodiru s islamskim svetom, razvitkom pop-kulturnog transbalkanskog "hibridnog orijentalizma." Sagledan kroz prizmu balkanizma, orijentalizam nema čvrsto fiksiran predznak. On uistinu služi da se "Orijent" potčini "Balkanu", ali u isti mah priznaje – i do izvesne mere čak prihvata – endemsku "turskost" Balkana, i time se u lokalnim okvirima transformiše

* Tekst je rezultat rada na projektima: "Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe" koje finansira Ministarstvo kulture, informisanja i informacionog društva Republike Srbije, i "Identitetske politike Evropske unije: prilagođavanje i primena u Republici Srbiji" (ev. br. 177017) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

u resurs autoegzotizacije nacionalne kulture. Ova sasvim smer-na autoegzotizacija ima vrlo jednostavnu inter-kulturnu logiku: vrši se s ciljem etnokulturnog – pa stoga i etnonacionalnog – pozicioniranja srpskog nacionalnog kolektiva naspram "trulog" i "bezbožničkog" zapada s jedne strane, i još uvek krajnje "problematičnog", ako ne i otvoreno "pretećeg" muslimanskog istoka s druge strane. U članku se ovaj, naizgled neorkestrirani i samoinprovizujući proces autoegzotizacije sagledava kroz analizu specifičnog pop-kulturnog fenomena: "novokomponavane" muzike ili turbo-folka.

Ključne reči: balkanizam, osmansko kulturno nasleđe, transbalkanski "hibridni orijentalizam", autoegzotizacija nacionalne kulture, tubo-folk

Savremena antropološka istraživanja srpskog društva – što od strane ovdašnjih što od strane inostranih istraživača – za razliku od tradicionalnih etnoloških preokupacija u Srbiji, ali i potonjoj Jugoslaviji, uglavnom orijentisanih ka istraživanju sela, danas se u najvećoj meri bave fenomenima urbane kulture i raznim aspektima gradskog života. Za seoski način života pretpostavljalo se da odiše autentičnim izrazima "narodne duše", i to duše prevashodno Srba, pa tek potom bratskih južnoslovenskih "plemena", odnosno "naroda i narodnosti" – dok se gradski način života percipirao tako kao da prlja nevinost i čistotu "narodne duše", te stoga nije ni mogao biti predmet istraživanja etnologa (Kovačević 2008, 25-40; Pišev 2010, 55-79). Donekle nalik zapadnoj antropologiji, koja je u drugoj polovini 20. veka, s povlačenjem kolonijalnih uprava, počela da oseća

krivicu zbog administrativno-političke upotrebe nauke (upor. sa Kuper 1994, 544 i dalje; Nash 1975, 225-245), i srpska etnologija je – doduše s krupnim zakašnjenjem – nastojala da izvede oštar otklon od etno-nacionalističkih diskursa i – bar spolja percipiranih – ekspanzionističkih težnji Miloševićeve vladavine pre i tokom raspada Jugoslavije. Blagovremeno, ovdašnji antropolozi okrenuli su svoje akademsko oružje upravo ka *kritici* kulturne politike tadašnjih elita, što je možda bilo izvedeno i u nameri da se "isprave greške" otaca osnivača same discipline (upor. sa Naumović 2005, 26-46).

Ovaj članak napisan je u nastojanju autora da shodno najšire shvaćenim orijentacijama srpske antropologije novijeg datuma, analizira izvesne aspekte domaće popularne kulture kako bi ukazao na potencijalne opasnosti nekritičkog odnosa prema mas-medijskoj kulturi slika u Srbiji od početka Jugoslovenske krize pa sve do danas. Tekst je usredsređen poglavito na javne diskurse isprepletane oko izvesnog segmenta masovne pop-kulture, do čijeg značenjskog središta ćemo doći pošto prethodno iznesemo teorijske argumente neophodne za analizu fenomena koji smo odabrali da istražimo.

Pojam "mas-medijaska kultura slika" odnosi se prvenstveno na jedan specifičan segment medijskih sadržaja. Za sada je dovoljno reći da taj segment u sebi nosi latentno poimanje "Balkana", konceptualno smešteno u međuprostoru koje oscilira "ni ovde ni tamo" – po navodnim rečima svetog Save, "na istoku zapada, i zapadu istoka." U trajnom dodiru s islamskim svetom, ovaj ambivalentni

kulturni položaj rezultovao je, kako želimo da ilustrujemo, razvitkom transbalkanskog "hibridnog orijentalizma." Pritom treba istaći da ni islamsko, ni orijentalno, ni osmansko kulturno nasleđe u domaćem javnom mnenju nije precizno definisano. Činjenica je, pak, da se ono u dobroj meri ogleda u svojevrsnim napetostima između pojmova "Balkana" i "Evrope", reflektujući spremnost mnogih građana Srbije da priznaju kako u sebi nose "nešto balkansko", ali i da u isti mah istaknu svoj evropejski kulturni identitet koji bi trebalo da ih u vrednosnom smislu poistoveti sa poželjnim kulturnim modelima razvijenih društava zapada (upor. sa Jansen 2001, 36 i dalje).

Mentalističko poimanje "narodne kulture" i "narodne tradicije" ne dozvoljava, međutim, da se inherentni konflikt između "Evrope" i "Balkana" trajno razreši, jer oba pojma, romantičarski shvaćena, bivaju stopljena u jezgru "narodnog duha", te bi anuliranje jednog značilo potpuno poniranje u mistiku, iracionalnost i "slavnu" prošlost nacije, dok bi anuliranje drugog – u mentalističkom ključu – potpisalo smrtnu presudu "svetosavskoj veri", sećanjima na "slavne mrtve" i, na koncu, obezglavilo svekoliko "srpstvo" u celini.

Ali, do koje mere je pojam "Balkan" – i sve one bogate i složene predstave koje taj pojam evocira – uistinu komplementaran sa nacionalnim identitetom Srba, ovaploćenim u tradicionalnoj srpskoj kulturi? Drugim rečima, na šta sve Srbi misle kada kažu da u sebi nose "nešto balkansko?" Mnogi društveni teoretičari ističu da se, bar iz perspektive zapada, Balkan veoma dugo unazad doživljava

kao orijentalni Drugi (Todorova 2006; Bakić-Hayden, Hayden 1992, 1-15; Bakić-Hayden 1995; Jansen 2001). Sasvim je moguće da je proces orijentalizacije Balkana započet još u srednjem veku, s jačanjem vizantijskih političkih i kulturnih upliva na ovim prostorima, a da je definitivno utvrđen viševjekovnom osmanskom prevlašću, koja je na poluostrvo prenela strane, maloazijsko/islamsko/orijentalne kulturne uticaje. Iako se važni elementi srpske nacionalne svesti ogledaju upravo u antagonističkom odnosu prema "strašnom Turčinu", pa dakle i u kulturnoj afirmaciji patnje, poniženja, junačkih žrtava i konačne pobede nad "turskom aždajom" (Šuica 2010, 287, i dalje), preostaje pitanje – koliko je srpska "narodna duša" uistinu pročišćena od kulturnih upliva "nečastive" i "zverske" "duše" svog "azijatskog" arhi-neprijatelja?

U ovom kratkom radu nemamo dovoljno prostora da obuhvatimo sve izraze nematerijalnog kulturnog nasleđa islamskog – i specifično, osmanskog – orijenta u Srbiji i šire, na prostoru Balkanskog poluostrva; stoga ćemo se ograničiti na konkretan slučaj fuzije "orijentalnih" i "izvornih" kulturnih elemenata na polju koje nam je svima dobro poznato: dakle, na polju novokomponovane muzike, omasovljene početkom devedesetih godina prošlog veka. Smatramo da je problematika iz najmanje tri razloga značajna za generalnu debatu o osmanskom kulturnom nasleđu. Prvi razlog se ogleda u ogromnoj popularnosti novokomponovane – ili turbo-folk – muzike, kako u Srbiji, tako i u drugim zemljama Balkana, odnosno bivše Jugoslavije. Drugi razlog je taj što se o takozvanom "istoč-

njačkom melosu", "narodnjacima" i njihovim reprezentima često misli ili govori kao o "srpskom brendu" na sličan način na koji su Guča, trubači, Emir Kusturica, gibanica, šljivovica i sarme, takođe, u kulturnoj imaginaciji Srba, "srpski brendovi": što direktno povezuje kulturni i nacionalni identitet populacije i uklapa ga – manje ili više – u širi dijapazon ("novokomponovanog") kulturnog nasleđa. Treći razlog je analitički najsloženiji i potencijalno najinteresantniji za dalju diskusiju, budući da se odnosi na onaj aspekt "orijentalnih" kulturnih uticaja, to jest, na "turski melos" koji je u lokalnom sociokulturnom okruženju izrazito pozitivno vrednovan – često upravo kod nacionalistički obojene publike u Srbiji. Kulturološka dimenzija turbo-folk fenomena u stvari razotkriva fluidni karakter lokalnih odnosa prema srpskoj – ili šire balkanskoj – kulturnoj bliskosti s "Orijentom": dokle god se prisustvo "Orijenta" doživljava na planu iracionalnog, kao, recimo, intoksikujuća "emocija" ili putena vožnja na letećem ćilimu, ono je socio-kulturno, pa i politički prihvatljivo, čak bi se moglo reći i poželjno. Materijalnost islama u lokalnim okvirima je, međutim, nešto sasvim drugo: ono evocira nizove nacionalnih trauma koje pobuđuju predstave o "strašnom Turčinu", Čele kuli, danku u krvi i nabijanju na kolac. Budući da kolektivna trauma evidentno postoji, i da se aktivno eksploatiše – recimo u školskom obrazovanju osnovaca (upor. sa Šuica 2010, 292-297), za potrebe ovog rada pretpostavićemo da su se pojedini "manje traumatični" islamski/osmanski/orijentalni uplivi u tradicionalnu srpsku kulturu – delom odraženi u ishrani, delom u odeva-

nju, delom u slikarstvu, književnosti i muzičkim žanrovima (Tanasković 2008, 688 -705; Jovanović 2010, 37-48) – vremenom ugradili u korpus srpske nacionalne svesti, i da, povrh toga, *služe kao resurs autoegzotizacije nacionalne kulture*. Ova sasvim smerna autoegzotizacija ima vrlo jednostavnu inter-kulturnu logiku: obavlja se s ciljem etnokulturnog – pa stoga i etnonacionalnog – pozicioniranja srpskog nacionalnog kolektiva naspram "trulog" i "bezbožničkog" Zapada s jedne, i još uvek krajnje "problematičnog", ako ne i otvoreno "pretećeg" muslimanskog Istoka s druge strane. Drugim rečima, konstruisanje kulturne posebnosti kroz kulturne pozajmice kako s istoka, tako i sa zapada, i njihovo postupno amalgamisanje u nešto što bi trebalo da je prevashodno unikatno, u najvećoj meri "srpsko", a dobrim delom i "balkansko", pomalo orijentalno, pomalo zapadno, a ponajviše svoje, vrši se s ciljem simboličnog izražavanja *onoga što mi jesmo*, kroz oštro ograđivanje od *svega onoga za šta smatramo da jesu drugi*, pri čemu *to što jesu drugi* najčešće tumačimo kao manje vredno i kvalitativno lošije. Tako i u obrnutoj perspektivi, fenomen turbo-folka na sjajan način korespondira sa predstavama koje međunarodna zajednica gaji o Balkanu generalno, a o Srbiji posebno: on nije ni sasvim gradski, ni sasvim ruralan, ni sasvim "evropski", ni sasvim "orijentalan", ni sasvim savremen, ni kompletno zaostao. Turbo-folk se, kao i Srbija, ali i Balkan u celini, nalazi u liminalnoj sferi bitisanja, ni tamo ni ovde, zaglavljen negde između.

U studiji finskog muzikologa *Proizvodnja Orijenta. Jedno tumačenje bugarske popularne muzike* (Kurkela 1997), autor vrlo vešto primećuje da se "orijentalni stil [u toj zemlji – prim. M.P.] doživljava, pre svega, kao egzotičan, kao strana *drugost* koja, međutim, zvuči poznato i ospokojavajuće." Jasno je da se o bugarskom *folkpopu* može govoriti kao o muzičkom žanru koji je prevashodno oblikovan turskim, srpskim i makedonskim uticajima (Tanasković 2008, 686), te da Kukrelina primedba u dobroj meri važi i za naše podneblje. Upravo je taj hibridni spoj drugosti i *onoga što smo mi* – onoga što zvuči poznato i ospokojavajuće – suštinski parametar autoegzotizacije fiksirane u polivalentnom pojmu Balkana: on razotkriva i priznaje "tuđinca u nama", razrešava identitetsku krizu prouzrokovanu viševjekovnim kulturnim uticajem "strašnog Turčina", i na koncu je prevazilazi postavljajući se kreativno prema njoj, u nekoj vrsti – koliko god kičaste i na brzinu improvizovane – kulturne sublimacije. "Mi Srbi smo drugačiji od Hrvata i Slovenaca", navodi britanski antropolog Stef Jansen deo intervjua sa jednim Beogradskim studentom. "Dugo smo živeli pod Turcima – zato imamo mnogo više turskog nego oni. Mi u sebi imamo *mnogo* turskog, prijatelju. Sto posto turskog!" (2001, 56). Akademik Darko Tanasković, poznati srpski islamolog i orijentalni filolog, na sličan način mapira islamsku/osmansku/orijentalnu kategoriju kulturnog identiteta balkanskih naroda i, posredno, Srba: "Duboko usađivanje islamskih/osmanskih kulturnih obrazaca u pojedine slojeve kulture balkanskih naroda", naglašava on, "u toj meri je

ojačalo njihov odranije postojeći afinitet prema istoku, da je izvestan "orijentalizam" (svakako ne u ideološkom smislu koji mu je dao E. Said!) (...) u njihovim kulturama, *pa i u ukupnom pogledu na svet*, ostao aktivan i produktivan sve do danas. Upravo taj trajni učinak, *a ne na različite načine materijalizovani tragovi prošlih vremena*, i čini suštinu "osmanskog nasleđa." (Tanasković 2008, 680 – *kurziv dodat*).

Saidov orijentalizam – to nije potrebno naglašavati – ima krajnje negativan predznak u savremenim društveno-humanističkim naukama. Prema njegovom shvatanju, orijentalizam predstavlja zapadni neksus znanja i moći koji konstruiše i esencijalizuje drugost "Orijenta", uspevajući tim putem da ga potčini sebi i da njime ovlada (Said 2008, 9-43). Međutim, orijentalizam sagledan kroz prizmu balkanizma nema čvrsto fiksiran predznak. On uistinu služi da se "Orijent" potčini "Balkanu" – bar u vidu istorijsko-političkog diskursa o herojskoj narodnoj borbi protiv "strašnog Turčina" koja je rezultovala nacionalnim trijumfom i proterivanjem "azijata" sa poluostrva – ali u isti mah priznaje – i do izvesne mere čak prihvata – endemsku "turskost" Balkana, ili kako je to Tanasković u gornjem pasusu rekao, svojevrsni "afinitet prema istoku", to jest, kulturno usađena "orijentalistička sočiva" koja obrubljuju "ukupan pogled na svet" balkanskih naroda.

U ovom radu nećemo ispitivati utemeljenost ovakvih pogleda na odnos čoveka i kulture, koji su, zapravo, u kontekstu sukoba pozitivista i antipozitivista izazvali oštar i dubok raskol u antropologiji i drugim društvenim nauka-

ma u poslednjih nekoliko decenija (za odličan kratak pregled videti npr. Kuper 2003, 389-402; Bowlin i Stronberg 1997, 123-134), već da sabere i predstavi skup kulturnih vrednosti koje hibridni orijentalizam, oličen u domaćoj estradi, nudi srpskom društvu. Delimično i s tim na umu, u članku *The Politics of Performance: Transnationalism and its Limits in Former Yugoslav Popular Music, 1999-2004*, autorka Ketrin Bejker primećuje da je putem analize reprezentacija u tekstovima masmedijske kulture slika, moguće otkriti dosta o društveno-političkoj ideologiji koja te slike proizvodi ili se prema njima barem postavlja pasivno. Tako se mas-medijski podražavana "turskost" Srba u poslednje vreme stranoj publici predstavlja na festivalu u Guči, gde se "najbolji trubači iz Srbije" okupljaju na tri dana bučne i lude limene muzike, podmazane masnom hranom i bujicama alkohola, pri čemu se stranim posetiocima pruža ekskluzivna mogućnost da na kratko urone u egzotične "balkanske" fenomene, a da pritom sami ne ostanu kontaminirani Balkanom (Jansen 2001, 62). Kada je o popularnoj muzici reč, u kontekstu začeca i buma "turbo-folka" u Jugoslaviji, lik i delo Fahrete Jahić, poznatije kao Lepa Brena, ostaje do danas neprikosnovo: ova estradna umetnica je tokom osamdesetih godina 20. veka prodala na milione albuma širom Jugoslavije, snimila šest igranih filmova, ostvarila ogroman uspeh u inostranstvu, pevala sa kрана na stadionu FC Steaua u Bukureštu, i gotovo čitavu deceniju važila za najveći seks-simbol jugoslovenskog društva; moglo bi se, u stvari, reći da je proces transformacije jedne relativno nepoznate

"oskudno odevene" kafanske pevačice iz Tuzle u (ne)pa-tvorenog mas-medijskog giganta i (in)famozni jugoslovenski pop-kulturni fenomen osamdesetih, delimično kru-nisan i velikom popularnošću dečjih lutaka sa Breninim imenom i likom.

Na Balkanu je prelaz iz osme u devetu deceniju 20. ve-ka obeležen raspadom Jugoslavije i medijskim omasovlje-njem turbo-folk muzičkog žanra koji je figurirao kao neka vrsta sladunjave auditivne podloge krvoproliću, ratnim ra-zaranjima i rasplamsanom nacionalizmu u Srbiji. Neke od jugoslovenskih ikona "istočnjačkog melosa" potonule su zajedno s rasparčanom Jugoslavijom da bi druge, s većim ili manjim uspehom, zauzele njihova mesta. Jedna od "post-SFRJ" zvezda srpske estrade svakako je bila (i osta-la) Svetlana Ceca Ražnatović: u novije vreme, poveziva-nje Ražnatovićeve sa Slobodanom Miloševićem, kao i sa događajima koji su pratili smrt premijera Srbije Zorana Đinđića (Baker 2006, 284), učinili su ovu muzičku pop-divu vodećom ikonom ratne kič-kulture ali i, još uvek ak-tuelnim uzorom velikog dela tinejdžerske populacije¹ (upor. sa Stepanović, Pavlović-Babić, Krnjajić 2009, 407). Kontrasta radi, u Hrvatskoj je "popularnost" Cece Ražnatović "stigmatizovana" javnom retorikom ratnog

¹ <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/228902/Vlast-namece-nekulturu-i-primitivizam>; rezultati jedne ankete obavljene u Novom Sadu i faktički pokazuju ono što je u gornjem novinskom članku primećeno golim okom: <http://www.e-novine.com/drustvo/33517-Ceca-Legija-kao-uzori.html>

pamćenja, političke krivice i odgovornosti, zbog čega je njen javni nastup u toj zemlji još uvek nezamisliv – iako prizor hrvatskih nacionalista iz čijih kola trešti Ceca muzika *de facto* može biti neobičan još samo srpskim turistima koji leti odlaze na hrvatsko primorje: za najveći broj Hrvata je, kako izgleda, postao puki kliše lokalne svakodnevice (Baker 2006, 284). U komentarima na vest da će Ražnatovićeva tokom 2011. nastupiti na zagrebačkom Maksimiru, jedna čitateljka zagrebačkog *Nacionala* je izjavila: "Nekada je Zagreb bio grad Džonija i Azre. Danas je Zagreb grad Thompsona i Cece, ne bih se začudila da Thompson i Ceca otpjevaju neki duet zajedno. Možda Ceca da Thompsonu 500. 000 jereka da p(j)eva s njom."² Ovo se gotovo previše prikladno uklapa u primedbu Bejkerove da uprkos tome što, nominalno, "istočnjačkom melosu nema mesta u Hrvatskoj,"³ pojedini muzički kritičari u toj zemlji smatraju da se "hrvatska muzika odavno posrbila, tj. poturčila" (Baker 2006, 285), pri čemu je najneposredniji dokaz za to upravo – Tompson. Mitrovićeva prenosi kontroverzan komentar poznatog splitskog rok-kritičara Zlatka Galla koji se u dnevnom listu *Slobodna Dalmacija* javno zapitao: "Šta ako se njegov [Thompsonov] muzički izraz graniči s balkanskim turbo-folkom, šta ako je on turbo-Hrvat, hrvatska Ceca?" (ibid)

² <http://www.nacional.hr/clanak/100640/ceca-dolazi-u-zagreb-koncert-u-maksimiru-vec-u-lipnju>

³ <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199604/60427-001-pubs-zag>.

Koji to atribut, dakle, premošćuje takmatske etno-nacionalizme Srba i Hrvata u ovoj, postjugoslovenskoj epohi masmedijske kulture slika? Odgovor glasi: jedan specifično "balkanski" atribut, odnosno skup nacionalističkih (kontra)kulturnih izraza ksenofobije, kiča, seksizma, neukusa i buke amalgamisanih u tekstovima, muzici i ikonografiji turbo-folka. Ovaj muzički žanr – iniciran u svet pop-kulture još u "zlatnoj epohi Jugoslavije", tokom '70-ih godina prošlog veka (Stojanović 2006, 145-159) – inkorporira brojne orijentalističke esencijalizme u obrasce reprezentacije koji se, između ostalog, koriste i u svrhu društveno-političkog bavljenja pitanjima do kojih/čijih granica se Balkanska "zaostalost" proteže (upor. sa Bakić-Hayden, Hayden 1992, 1-15). Poznato je da je pojam Balkana u simboličkoj geografiji kulturne politike bivših Jugoslovenskih zemalja izuzetno rastegljive prirode, da se u gradaciji "Orijenta" Balkan smatra najistočnijim delom istočne Evrope, a da se unutar samog Balkana, na Srbiju, BiH, Makedoniju i – donekle – Bugarsku gleda kao na "najegzotičnije", odnosno ponajviše "orijentalne" zemlje poluostrva (upor. sa Todorova 2006; Bakić-Hayden 917-931). Shodno tome, turbo-folk, kao svojevrsna metonimija za Miloševićevu i postjugoslovensku Srbiju, u svom višedecenijskom *drang nach Westen* još uvek pretili da "okuži" evropski "duh" "više zapadnih" zemalja regiona (dakle, Hrvatske i Slovenije) svojim varljivim, potencijalno toksičnim "egzotizmom." Sa svim ovim na umu, mogli bismo konstatovati da Miloševiću početkom devedesetih godina prošlog veka nisu bili potrebni tenkovi i teško pe-

šadijsko naoružanje da silom održi razjedinjenu Jugoslaviju u komadu: umesto toga, mogao je da pošalje armiju "narodnjaka" u "najbuntovnije" delove federacije, i da "pro-egzotičnim" vizuelno-auditivnim ofanzivama Branke Sovrlić, Cece, Sneki, Nade Topčagić, Mileta Kitića i ostale "fele", trajno pomuti umove slovenačkih, hrvatskih i bošnjačkih nacionalista. Time bi ih na koncu, možda, potčinio svom, kako se ponegde smatra, "azijatskom" tipu vladavine.

Tajanstvena moć turbo-folka krije se, prema tome, u činjenici da je dotični muzički žanr "simulacija stvarnog, hiperrealna i imaginarna stvarnost u koju uranja publika željna iluzija", željna "uživanja u preterivanju." (Zlatanović-Cvetković 1997) Da li je to zato što je uživanje u preterivanju po sebi iluzoran poduhvat – ili čak specifičan balkanski potlač? – u okolnostima gde društvo sukcesivno prelazi iz jedne u drugu tranziciju, to jest iz stare u novu ekonomsku krizu? (upor. sa Đurić 2004, 261-270) Ali materijalna beda ne može biti dovoljno čvrsto objašnjenje za opštu društvenu popularnost kiča i jeftinog glamura kakvim odiše turbo-folk fenomen. Drugi deo medalje mogla bi da predstavlja postsocijalistička kriza nacionalnog identiteta. U svom obraćanju učesnicima naučnog skupa održanog 1992. godine u prostorijama SANU-a, Darko Tanašković je istakao da su Srbi na početku devete decenije dvadesetog veka vidno "istorijski zatečeni, poljuljanog i ugroženog identiteta, bez jasnih predstava o sebi, a samim tim i o drugima" (2008, 79). I zaista, nije li slomom sekularne ideologije samoupravnog socijalizma, krvavim et-

ničkim sukobima, međunarodnim etiketiranjem srpske strane u ratu pod oznakom "balkanskih koljača", NATO vojnom intervencijom i rezultujućom smenom vlasti, te konačnom, dugo iščekivanom promenom političkih orijentacija Srbije, koja je izazvala novu tranziciju, novu nacionalnu krizu, nove vidove socio-ekonomskog raslojavanja, i nove težnje za nacionalnom obnovom – nije li tokom svih ovih događaja bivalo neophodno držati se za čvrsto tle prisutnih, ili možda tek blago modifikovanih, kognitivnih relacija uz pomoć kojih "mislimo o sebi", i putem kojih "upoređujemo sebe s drugima?" Autoegzotizacija u "balkanskom" ključu je, čini nam se, logičan smer samoidentifikacije u savremenom postjugoslovenskom, postmodernom socio-političkom kontekstu Srbije i, pod uslovom da ovaj proces shvatimo u terminima kognitivnog oruđa koje oblikuje način izražavanja pripadnosti datom društvu, odnosno kulturi (Žikić 2006), autoegzotizacija nam takođe pomaže da obrazložimo neprekidnu popularnost, čak nedavnu revitalizaciju turbo-folka i "densa" kao strukturalno vrlo bliskih estetskih i muzičkih izraza, čime nam pomaže da detaljnije analiziramo kreiranje specifičnog kulturnog identiteta ustoličenog u nasleđu hibridnog orijentalizma.

Dakle, ako sažmemo dosadašnje uvide do kojih smo došli, na površinu isplivava zaključak da je hibridno-orientalna autoegzotizacija srpske kulture u "balkanskom" ključu tipičan izraz neoromantizma, odnosno postmodernog shvatanja kulturnih fenomena, prema kojem se etički pogledi na svet, moralni standardi i vrednosti u društvu *u*

celini posmatraju tako da su podređeni kulturi, koja se, sa svoje strane, tumači kao hermeneutički sistem značenja. Drugim rečima, kulturni identiteti imaju monopol nad "uobličavanjem" etike i moralnih standarda njihovih nosilaca i, kao i većina monopolista, ne dozvoljavaju vrednostima i moralu da se istrgnu iz teških, gvozdjenih "bukagija" kulture. Ako pretpostavimo da je hibridno-orijentalno kulturno nasleđe poprimilo jednu od svojih najbitnijih emanacija u turbo-folk fenomenu, i da je kulturni identitet konstruisan na osnovu etičkih i estetskih resursa tog fenomena potisnuo sve ostale kulturne identitete u Srbiji u drugi plan – što prema mišljenjima pojedinih ovdašnjih intelektualaca nije daleko od istine⁴ - onda bi se i s antropološke tačke gledišta, sasvim legitimno, moglo konstatovati da je "lavina prostaštva, zapenušanosti i sladunjavosti (...) opustošila srpski kulturni prostor, uništila podjednako i selo i grad, a zemlju pretvorila u ogromnu Kaluđericu."⁵

Krećući se dalje ovim horizontom značenja, mogli bismo reći da je hibridno-orijentalno nasleđe, dobrim delom ovaploćeno u turbo-folk fenomenu, oblikovalo lokalne kulturne vrednosti tako da one na masovnom nivou poprime attribute neukusa, iracionalnosti, seksizma i nasilja (upor. sa Jansen 2001, 42). Doduše, valja priznati da autoegzotizacija kulture u "balkanskom" ključu omogućava Srbiji da podjednako strastveno koketira i s istokom i sa zapadom; ali

⁴ http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/sund_und_drang.881.html?news_id=196281

⁵ Op. cit.

zar Srbija ipak time ne rizikuje da nepovratno izgubi sve uloge i na posletku završi istrošena i sama sa svojom večnom čašom otrova: intoksikujućim "Balkanom", velikim zaštitnikom u svakom nevremenu i, istovremeno, dežurnim krivcem za sve "naše" i grehe naših predaka?

No, izlaz iz ove sumorne situacije ipak postoji, a njegov put vodi ka preispitivanju statusa racionalnosti kao atributa svesti koji ima opšteljudske karakteristike, i koji je stoga neminovno *nadređen kulturi*. Ako makar prihvatimo mogućnost da razum može ovladati kulturnim simbolima i značenjima, umesto što čitav vek – i par decenija pride – verujemo u obrnuto, onda smo na dobrom putu da shvatimo da kultura nije suknja iza koje se možemo sakriti svaki put kada, kao narod – ili kao politički odgovorni građani – počinimo neki *rusvaj*. Na ovom mestu smo smerno upotrebili turcizam, budući da predviđamo da "pet vekova pod Turcima" teško mogu pravdati sveopštu neprosvećenost i disfunkciju razuma u društvu i narednih pet vekova. U krajnjoj liniji, nije jasno na koji način takvo postavljanje prema društvenoj stvarnosti učvršćuje status Srbije u regionu, i šire. Slepa vera u kulturološke i neoromantičarske pozicije preti da u nedogled produži zatečeni *status quo* društva i okameni spoljnu percepciju Srba kao nacije "plemenitih divljaka", ili – možda još i gore – kao "toplih, otvorenih i duhovitih" vukova, zaogrnutih u jag-nječú kožu (upor. sa Jansen 2001, 45).

Literatura:

- Bakić-Hayden, Milica & Hayden, Robert. 1992. Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review* 51 (1):1-15.
- Bakić-Hayden, Milica. 1995. Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review* 54 (4):917-931.
- Baker, C. 2006. The Politics of Performance: Transnationalism and its Limits in Former Yugoslav Popular Music, 1999-2004. *Ethnopolitics* 5 (3):275-293.
- Bowlin John R. i Stromberg, Peter G. 1997. Representation and Reality in the Study of Culture. *American Anthropologist New Series* 99 (1):123-134.
- Đurić, J. B. 2004. Zadnje dvorište tranzicije. *Filozofija i društvo* (25): 261-270.
- Jansen, Stef. 2001. Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj 'Balkana' / 'Evrope' u Beogradu i Zagrebu. *Filozofija i društvo*. XVIII: 33-71.
- Jovanović, Miodrag. 2010. Srpska umetnost – Balkan i Orijent. Zbornik radova *Niš i Vizantija VIII* Miša Rakocija (ur.), 37-48. Niš: NKC.
- Kovačević, Ivan. 2008. Srpska antropologija u prvoj deceniji dvadesetprvog veka. *Glasnik Etnografskog muzeja* 72: 25-40.
- Kuper, Adam. 1994. Culture, Identity and the Project of a Cosmopolitan Anthropology. *Man, New Series* 29 (3): 537-554.
- Kuper, Adam. 2003. The Return of the Native. *Current Anthropology* 44 (3): 389-402.

- Kurkela, Vesa. 1996. Producing "Oriental": A Perspective on the Aesthetics of Lower Arts in Eastern Balkans. Rad predstavljen na IASPM konferenciji u Ljubljani.
- Nash, June. 1975. Nationalism and Fieldwork. *Annual Review of Anthropology* 4: 225-245.
- Naumović, Slobodan. 2005. Nacionalizacija nacionalne nauke? Politika etnologije/antropologije u Srbiji i Hrvatskoj tokom prve polovine devedesetih godina dvadesetog veka. U *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije* S.Kovač (ur.), 26-46. Beograd: Filozofski fakultet.
- Pišev, Marko. 2010. Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu Južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 55-79.
- Said, Edvard. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
- Stepanović, I., Pavlović-Babić, D., & Krnjaić, Z. 2009. Ispitivanje uzora i idola srednjoškolaca u Srbiji. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 41 (2):401-417.
- Stojanović, Marko. 2006. Značenje i funkcija mitskih toposa 'novokomponovane kulture' – komparativna analiza medijskih biografija Miroslava Ilića i Željka Joksimovića. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 54: 145-159.
- Šuica, Marko. 2010. Percepcija Osmanskog carstva u Srbiji. U *Imaginarni Turčin*, Božidar Jezernik (ur.), 285-299. Beograd: XX vek.
- Tanasković, Darko. 2008. Islamsko u književnosti i kulturi balkanskih naroda. *Letopis Matice Srpske* 482 (4): 677 – 705.
- Todorova, Marija. 2006. *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Zlatanović-Cvetković, Sanja. 1997. Novokomponovana narodna muzika na liniji tradicijsko – savremeno. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 46: 167-172.
- Žikić, Bojan. 2006. Kognitivna antropologija i nematerijalna kulturna baština. *Glasnik Etnografskog muzeja* 70: 11-23.
-

Sadržaj

Бојан Жикић	
Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе. <i>Увод у истраживање и прелиминарни резултати</i>	7
Dragana Antonijević	
Теоријско-hipotetički оквир за проучавање културног идентитета гастарбајтера	27
Danijel Sinani	
Religija, kulturni identiteti i nematerijalna kulturna baština	43
Marija Ristivojević	
Grad kao izvorište kulturnih identiteta	57
Marko Pišev	
Balkanizam i osmansko kulturno nasleđe u savremenoj Srbiji: između negacije i autoegzotizacije	73

Ana Banić-Grubišić

- Kulturni identitet kao afirmacija manjinske grupe:
romski hip-hop 93

Ivana Gačanović

- Evropa kao izvorište kulturnog identiteta i
vrednosti kao normativnog okvira 111

Mladen Stajić i Danijel Sinani

- Alternativna religioznost i kulturni identiteti 129

Ljubica Milosavljević i Miloš Milenković

- "Pridodato u prevodu": nematerijalno kulturno
nasleđe u prevođenju i primeni evropskih politikâ
doživotnog obrazovanja u Republici Srbiji 147

Ana Banić Grubišić i Marija Krstić

- Radionica "Gastarbajteri – šta znamo o njima?"
Istraživanje stavova/predstava studenata etnologije
i antropologije o gastarbajterima 179

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čika Ljubina 18-20. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka. Beograd 2011.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497.11)"20"(082)

316.74:2(497.11)"20"(082)

KULTURNI identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe / uredio Bojan Žikić. – Beograd : Srpski genealoški centar, 2011 (Beograd : Srpski genealoški centar). – 200 str. ; 17 cm. – (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 62)

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-83679-79-9

a) Културни идентитет – Србија – 21в – Зборници b) Популарна култура – Антрополошки аспект – Србија – 21в – Зборници c) Верске заједнице – Социолошка истраживања – Србија – 21в – Зборници

COBISS.SR-ID 188553996